

ISSN 1814 - 6961

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2019, № 3 (87)

3 /2019

Журнал Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің (ҚР БҒМ БҒБК) ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын баслымдар тізіміне кіреді.

Бас редакторы:
Зиябек Қабылдинов

Редакциялық алқа:

Абдрахманов Толобек Абылович, т.ғ.д., профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан)

Акинер Ширин, т.ғ.д., Лондон университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Асылбекова Жамиля Мәлікқызы т.ғ.д., профессор, Халықаралық бизнес университеті (Қазақстан)

Әбусейітова Меруерт Хуатовна, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Р. Сулейменов атындағы Шығыстану институты «Тарихи материалдарды зерттеу орталығының» директоры, ҰҒА корр.-мүшесі (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан, т.ғ.к., профессор, ҚР Мемлекеттік музейінің директоры (Қазақстан)

Әжіғали Серік Ескендірұлы, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Буканова Роза Гафаровна, т.ғ.д., профессор, Уфа қаласындағы Башқұр мемлекеттік университеті (Ресей)

Голден Питер, Принстон университетінің профессоры (АҚШ)

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы, т.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Дүние жүзі тарихын зерттеу» орталығының директоры, Германиядағы Геттинген университетінің құрметті профессоры (Қазақстан)

Исмағұлов Оразақ, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Ламин Владимир Александрович, т.ғ.д., профессор, РҒА корр.-мүшесі, РҒА Сібір бөлімінің Тарих институты (Ресей)

Мансура-Хайдар, профессор (Үндістан)

Масов Рахим Масович, т.ғ.д., профессор, А. Дониш атындағы Тарих, археология және этнография институты (Тәжікстан)

Мұқтар Әбілсейт Қапизұлы, т.ғ.д., профессор, Атырау қаласындағы «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының директоры (Қазақстан)

Навроцкий Карл, PhD докторы, Гданьск қаласындағы екінші дүниежүзілік соғыс музейінің директоры (Польша)

Осман Мерт, Ататүрк университетінің профессоры (Түркия Республикасы)

Сидхарт С. Саксена, Кембридж университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Сон Ен Хун, Хангук шет тілдер университетінің профессоры (Оңтүстік Корея)

Сыдықов Ерлан Бәттайұлы, т.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Қазақстан)

Якуб Алексей Валерьевич, т.ғ.д., профессор, Ф.М. Достоевский атындағы Омск мемлекеттік университет (Россия)

Редакционная коллегия журнала

Абдрахманов Толобек Абылович, д.и.н., профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусейтова Меруерт Хуатовна, д.и.н., профессор, член корр. НАН РК, директор

центра «Исследование исторических материалов» института Востоковедения имени Р. Сулейменова Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Акинер Ширин, д.и.н., профессор Лондонского университета (Великобритания)
Алимбай Нурсан, к.и.н., профессор, директор Государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)

Ажигали Серик Ескендерович, д.и.н., профессор, Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Асылбекова Жамиля Маликовна, д.и.н., профессор, Университет международного бизнеса (Казахстан)

Буканова Роза Гафаровна, д.и.н., профессор Башкирского государственного университета г. Уфа (Россия)

Голден Питер, профессор Принстонского университета (США)

Жумагулов Калкаман Турсынович, д.и.н., профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, директор «Центра по изучению Всемирной истории», Почетный профессор Геттингенского университета в Германии (Казахстан)

Исмагулов Оразак, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамедович, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Ламин Владимир Александрович, д.и.н., профессор, член корр. РАН, директор Института истории Сибирского отделения Российской академии наук (Россия)

Мансура-Хайдар, профессор (Индия)

Масов Рахим Масович, д.и.н., профессор института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша (Таджикистан)

Муктар Абилсейит Капизулы, д.и.н., профессор, директор государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» в городе Атырау (Казахстан)

Навроцкий Карл, доктор PhD, директор музея Второй мировой войны в г. Гданьск (Польша)

Осман Мерт, профессор Атаюркского университета (Турция)

Сидхарт С. Саксена, профессор Кембриджского университета (Великобритания)

Сон Ен Хун, профессор университета иностранных языков Хангук (Южная Корея)

Сыдыков Ерлан Батташевич, д.и.н., профессор, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Якуб Алексей Валерьевич, д.и.н., профессор, ректор Омского государственного университета имени Ф.М. Достоевского (Россия)

Editorial Board of the Journal

Abdrahmanov Tolobek Abylovich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector at the I. Arabayev State university (Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna, Doctor of History, professor, Corresponding Member NAS RK, director of the Center for the Study of Historical Materials at the Institute of Oriental Studies named after R. Suleimenov of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Science Committee (Kyrgyzstan)

Akiner Shirin, Doctor of Historical Sciences, Professor of London University (Great Britain)

Alimbai Nursan, Doctor of History, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Asylbekova Zhamilya Malikovna, Doctor of Historical Sciences, professor at

University of International Business, Almaty (Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich, Doctor of History, professor, C.C. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Science Committee Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Bukanova Roza Gafarovna, Doctor of Historical Sciences, professor at Bashkir state university. Ufa (Russia)

Golden Peter, a professor at Princeton University (USA)

Zhumagulov Kalkaman Tursynuly, Doctor of Historical Sciences, Academician, professor of Al-Farabi Kazakh National University, Director of the Research Center on World History Studies, Emeritus Professor of German Göttingen University (Kazakhstan)

Ismagulov Orazak, Doctor of Historical Sciences, professor. Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly, Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)

Lamin Vladimir Alexandrovich, Doctor of History, professor, Corresponding Member. RAS, director of the Institute of History of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences (Россия)

Mansura-Haydar, professor (India)

Masov Rakhim Masovich, Масов Рахим Масович, Doctor of Historical Sciences, professor A Donish Institute of History, archeology and Ethnography (Tajikistan)

Mukhtar Abilseit Kapizuly, Doctor of Historical Sciences, professor, Director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve "Sarayshyk" in Atyrau (Kazakhstan)

Navrocki Karl PhD, Second world war museum director in Gdansk (Poland)

Osman Mert, professor of the Atatürk University (Turkey)

Sidhart S. Saxena, professor at Cambridge University (Great Britain)

Son Yong Hong, a professor of the Hanguk University of Foreign Languages (South Korea)

Sydykov Erlan Battashevich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Kazakhstan)

Jakub Aleksei Valerievich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the Omsk state university named after Dostoevski F.M. (Russia)

Жауапты редактор:

Айжамал Құдайбергенова

Редактор:

Бота Жүнісова

Компьютерде өңдеуші және дизайнер:

Венера Зикирбаева

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,

Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

Отан тарихы журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай: <http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

**ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА
В ПОТОКЕ ИСТОРИИ
IN THE STREAM OF HISTORY**

ҒТАХР: 03.20.00

АҚТӨБЕ ӨНІРІНДЕГІ МҰСЫЛМАНДЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Бекназаров Рахым Ағыбайұлы

Тарих ғылымдарының докторы, доцент,

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің профессоры,
Ақтөбе қ., Қазақстан E-mail: r.beknazarov@gmail.com

Түйіндеме. Мақалада Қазақ даласында, соның ішінде Ақтөбе өңірінде исламның таралуы, мешіттердің салынуы (дұға бағыштайтын үйлердің құрылысы бойынша жұмыстарды ұйымдастыру мәселелері), қазақ балаларының білім алуына, халық ағарту ісіне зор үлес қосқан діни қайраткерлер мен олардың қызметі қарастырылады.

Тарихи деректер мен далалық этнографиялық материалдар Қазақстанның далалық бөлігінде мешіттердің құрылысы қазақтардың жартылай отырықшылыққа ауысқаннан бастап, тұрақты қоныстар мен тұрғын-жайлардың қалыптасуынан бастап, яғни XVIII ғасырдың аяғынан XX ғасырға дейін күшейе түскенін көрсетеді. Қазақтар арасында исламның екі бағытының күресі анық көрініс табады: оңтүстіктен Түркістанның, Хиуаның, Бұқараның діни мектептерінің, көбінесе сопылық бағыттағы, және солтүстіктен Қазан мен Уфаның ресми теологиялық орталықтарының күресі.

Кілт сөздер: қасиетті рухани құндылықтар, қазақтар, мешіттер, ислам, діни қайраткерлер, Ақтөбе облысы

МРНТИ: 03.20.00

**ФОРМИРОВАНИЕ МУСУЛЬМАНСКОГО СОЗНАНИЯ
В АКТЮБИНСКОМ РЕГИОНЕ**

Бекназаров Рахым Агибаевич

Доктор исторических наук, доцент, профессор Актюбинского регионального государственного университета им. К.Жубанова,
г.Актобе, Казахстан E-mail: r.beknazarov@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается вопрос распространения ислама, строительства мечетей (организация работ по строительству моленных домов) в Казахской степи, в частности в Актюбинском регионе, религиозные деятели, внесшие огромный вклад в народное образование.

Как показывают исторические источники и полевые этнографические материалы, строительство мечетей в степной части Казахстана начинает набирать силу с переходом казахов к полуседлости, с образованием здесь стационарных поселений и жилищ, т.е. с конца XVIII до нач. XX вв. И здесь четко прослеживается борьба двух направлений распространения ислама в среде казахов: с юга религиозных школ Туркестана, Хивы, Бухары, в большей степени суфийского направления, и с севера официальных теологических центров Казани и Уфы.

Ключевые слова: Духовные святыни, казахи, мечети, ислам, религиозные деятели, Актюбинская область

THE FORMATION OF MUSLIM CONSCIOUSNESS IN THE ACTOBE REGION

Beknazarov Rakhym Agibaevich

Doctor of historical sciences,
professor of K.ZhubanovAktobe Regional State University.
E-mail: r.beknazarov@gmail.com, Aktobe, Kazakhstan

Abstract. The article deals with the issue of the spread of Islam, the construction of mosques (the organization of work on the construction of prayer houses) in the Kazakh steppe, in particular in the Aktobe region, and religious figures who have made a huge contribution to public education.

As historical sources and field ethnographic materials show, the construction of mosques in the steppe part of Kazakhstan begins to gain strength with the transition of Kazakhs to semi-sedentary, with the formation of stationary settlements and dwellings here, i.e. from the end of the XVIII to the beginning XX centuries. And here one can clearly see the struggle between the two directions of the spread of Islam among the Kazakhs: from the south of the religious schools of Turkestan, Khiva, Bukhara, mostly Sufi, and from the north of the official theological centers of Kazan and Ufa.

Keywords. Spiritual Holy Sites, Kazakhs, mosques, Islam, religious figures, Aktobe region

Отандық тарихнамада Қазақстан территориясында исламның таралуын зерттеу сұрағымен қоса Қазақ даласында халық арасында діни ағартушылық қызметін – IX ғасырдан бастап XX ғасырдың басына дейін Қазақ даласында салынған мұсылмандар құлшылық ететін ғимарат, ислам мәдениеті нысандарының бірі – мешіттердің құрылысын жүргізуде үлкен еңбек атқарған адамдардың өмірбаянын зерттеу мәселесіне де қызығушылық танылатын. Осыған байланысты ескерткіштану ретінде жалпы бағыт шеңберінде ислам дінін тарату жолында қызмет еткен тұлғаға арнап салынған мешіт секілді архитектуралық құрылыстардың генезисі бойынша қазіргі күнге дейін сақталып келген жерасты мешіттері, үңгірлердегі мешіттер, жерүсті мешіттері, мешіт-кесенелер, ханака және т.б. – даладағы ғұрыптық құрылыстар негізінде этноархеологтармен, этноархитекторлармен, этнографтармен жоспарлы далалық экспедициялық, архивтік-библиографиялық зерттеулер жүргізіледі.

Әсіресе Қазақ даласында исламның таралуына, мешіттердің салынуына (дұға бағыштайтын үйлердің құрылысы бойынша жұмыстарды ұйымдастыру мәселелеріне), қазақ балаларының білім алуына, халық ағарту ісіне зор үлес қосқан қоғам қайраткерлерінің – молдалардың, ишандардың, ахундардың, хазіреттердің, қожалардың өмірбаяндары ерекше назар аударарлық.

Өңірде исламды таратуға, мешіт, медреселердің құрылысын жүргізуге көп үлес қосқан XIX ғ. – XX ғ. басындағы тұлғалардың (Досжан ишан, Марал ишан, Нүрпеке хазірет, Кердері Әбубәкір және т.б.) діни және ағартушылық жолын зерттеу Қазақстан тәуелсіздік алған кезеңнен бастап жаңа серпін алады. Расында да бұл тұлғалар алғашқы ағартушы-геологтар ретінде болды. Сопы, ишан, ахун, хазірет діни атағын алу аталған кезеңде өте қиын, кейбір жағдайда қауіпті еді. Әрине, бұл олардың дін тарату қызметінің нәтижесі, шарифаттың барлық қағидаларын меңгергені үшін халық алдындағы еңбегі болды. Діни қайраткерлер өткен жол, олардың білімге ұмтылысы көп жылдар бойы халықтың Бұқарада, Хиуада, Уфада, Орынборда, Қазанда, Стамбулда, араб елдерінің діни орталықтарында білім алуға қызығушылығын танытты. Осы қиын жолда бастарынан өткерген ауыртпалықтарға қарамастан олар өз білімдерін жетілдіріп отырып, өңірге қайта оралып, өз отанында

ағартушылық қызметтерін атқарды.

Баршаға мәлім, исламның Қазақстан территориясына, әсіресе, оның оңтүстік аумағына ену фактілері VIII ғ. (751 ж. Талас шайқасынан кейін), IX ғ. Маңғышлақ түбегінде жартастағы және жерасты мешіттерінің (Шақпақ ата, Шопан ата және т.б.) салынуынан белгілі болды (Астафьев, 2010:357; Әжіғали, 2001:34). Алайда көшпелі тұрмыстың және шаруашылықтың объективті себептеріне байланысты ислам Орта Азияның отырықшы халқы өкілдері арасында секілді үлкен күшке ие бола қойған жоқ. Осындай жағдай XIX ғ. дейін сақталып келді. Әсіресе орыс ғалымы П.И. Рычковтың 1762ж. жарияланған «Топография Оренбургской губернии» еңбегінде қазақтардың діни өмірінен кейбір деректер көрсетіледі. Мысалы, «вера у них (яғни қазақтарда – Р.Б.), как и у прочих татар, магометанская. Но понеже между ими грамотных людей и абызов весь мало, то они и содержат закон сей слабо, и никаких мечетей в орде у них нет» (Рычков, 1762:86). Батыс тарихнамасында қазіргі таңға дейін ислам Ресей экспансиясы арқылы таралды деген көзқарас орын алуда. Мәселен, И. Войсков өз жұмыстарында: «В течение русского завоевания, в XVIII веке, они (яғни қазақтар – Р.Б.) не были еще мусульманскими, и им они стали при соприкосновении с русскими служащими. Им построили мечети, им послали муллу; понемногу они к этому приучились, но их религиозное усердие еще очень умеренно», – деп жазады (Woeikof, 1914:334).

Батыс тарихнамасында осындай көзқарастың қалыптасуына орыс самодержавиесінің империяның шығыс территорияларына, соның ішінде Қазақстанға, ықпалының болуы, Ресей империясының ықпалының күшеюі, әсіресе, діни саясатта, император жарғыларында көрініс тапты. Мысалы, 1973 жылдың 28 қаңтарында Екатерина II-нің «Мұсылман заңдарына бағынушыларға өздеріне өздері ахун сайлауға рұқсат беру туралы» («О дозволении подданным магометанского закона избирать самим у себя ахунов») жарғысы шығады (Ногманов, 1998:104). Осы сәттен бастап ортаазиялық мемлекеттерден молдалардың тағайындалу тәжірибесі тоқтатылады. «Керек» исламның шығысқа таралуы мақсат-бағдарлы таралуы, Қазақ даласында мешіттердің жеделдетіп салынуы басталады. Осы арқылы «сол жердегі халықты ресей бодандығына өткізу және бағынышты ұстау құралы...» ретінде көріп, сондай-ақ «осындай дұға оқитын орындар салу біздің шекарамызға жақын басқа да көшіп-қонып жүргендерді тартады: ал бұл басқа катал әдістерден гөрі уақыт өте келе олардың бас көтерулерін болдырмайды» деп сенді (Ногманов, 1998:105). Әрине, самодержавиенің исламға деген көзқарасының осылайша «жылуы» Еділ маңы мен Қазақстандағы халықтардың ұлт-азаттық көтерілістерінің өршу мәселесіне қарсы қолданған шара болғанын мойындау қажет. Отаршыл жүйенің діни мәселеге қатынасының өзгеруіне орыс-түрік және кавказ соғыстарының ықпалы аз болған жоқ. Е.Смирновтың ойынша, бұл оқиғалардың сабағын одан әрі орыс мұсылмандық Шығысты отарлау кезінде ескерілу керек еді, өйткені «басқа жермен салыстырғанда осында таза сақталған исламның жарығы мен тірегі ретінде өздерін көретін сарттар, тәжіктер, мұсылманданған түріктер өте күшті қарсылық, белсенді болмаса да, баяу түрінде көрсетеді» (Сыр-Дарьинская область, 1887:272). Атап өткен жөн, осындай жұмыс XV–XVI ғғ. бастап оңтүстік бағыттан да, әсіресе, алдыңғы қатарлы және елге танылған діни қайраткерлерді «ырыққа көндіру», мешіттерді бақылауды қолға алу және т.б. (Бабаджанов, 2006:254) жүргізілді.

Көшпелі қазақтардың көп бөлігі көшпелі түркмендермен қоса отырықшы Орта Азия халықтарының қасында ұзақ уақыт бойы «пұтқа табынушылар» болып көрінгендігін атап өткен жөн. Мал бағу, үздіксіз көшу отырықшы халықта бар мүмкіндіктерге ие болуға жағдай жасамады. Сондықтан ислам көшпелі ортада («далалық ислам») кейбір өзгерістерге ұшырады. Жалпы алғанда, А.К. Муминовтың пікірінше, осы өңірде «отырықшы өңірлердегі – Мәуереннахрдағы ислам және көшпелі өңірлердегі – Түркістандағы (Сырдариядан шығысқа қарай

мұсылман өңірлері) ислам» деп шартты түрде бөлінеді» (Муминов, 2004:109). Сонымен бірге соңғысы тұрмысқа қарай өзіндік ерекшеліктерге ие (қазақтардың, қарақалпақтардың, қырғыздардың мұсылмандық ұйымдары және т.б.). Осында тұрмыстық ислам, сопылық және әулиелерге табыну сияқты факторлар шешуші роль атқарып отырды (Муминов, 2004:113; Алимбай, 1998; Галиев, 1992; Мустафина, 2006).

Қазақтар мешіттер ретінде, әдетте, өздерінің киіз үйлерін пайдаланды («өз үйім – мешітім»). Осыған ұқсас жағдайды М.Н. Галкин Каспий теңізінің шығыс жағалауын мекендеген түркмендерден де байқайды. Бұл үшін олар «қыста бөлек киіз үй тігеді; ал жазда үлкен дөңгелек ор қазады, дұға бағыттаушылар оған түсерде немесе топырақ үйіндісінің арғы жағында аяқ киімдерін шешіп, мұнда жиналады» (Галкин, 1868:35). Молдалар ретінде діни сауаты бар қазақтар, «сарттар, орынбор және сібір татарлары» шақырылатын (Смирнов, 1897:25). Рычков Н. 1771 ж. қазақтарда «өздерінің діни қызметкерлері жоқ; бірақ күз мезгілінде оларға Ташкенттен, Түскістаннан және Хиуадан Қожалар, Ахундар және Молдалар келеді» (Дневные записки, 1772:26). Молдалардың бір бөлігін ортаазиялық халықтар өкілдері болып табылатын қазақтардың тұтқындары құрады. Мәселен, Бөкей ханда үш молда қызмет жасаған – Мурсалим Муртазаев, Абдряш Кутушев және Наис Мухамадрахимов. Олар тұтқынға алынды, қазақтарға үйленді, «балалар бар, осы себептер Бөкей ханға қызмет етуге міндеттейді». Олардың бірі 1801 ж. «Бөкей Ресей бодандығына өткенде онымен бірге осы жаққа өтті», яғни Ресей азаматтығын алды (Дело об указе, 1812: 11).

Тарихи деректер мен далалық этнографиялық материалдар Қазақстанның далалық бөлігінде мешіттердің құрылысы қазақтардың жартылай отырықшылыққа ауысқаннан бастап, тұрақты қоныстар мен тұрғын-жайлардың қалыптасуынан бастап, яғни XVIII ғасырдың аяғынан XX ғасырға дейін күшейе түскенін көрсетеді. Қазақтар арасында исламның екі бағытының күресі анық көрініс табады: оңтүстіктен Түркістанның, Хиуаның, Бұқараның діни мектептерінің, көбінесе сопылық бағыттағы, және солтүстіктен Қазан мен Уфаның ресми теологиялық орталықтарының күресі. Қазақстан этноархеологтарының соңғы жылдардағы далалық ізденістері ислам таралуының осы екі бағыттарының ықпал ету аймағын шартты түрде көрсетуге мүмкіндік береді. Оның бірі – Ембі өзенінің бассейні, Мұғалжар тауларының оңтүстік сілемдері, Құрдым жеріне дейінгі Ырғыз өзенінің төменгі ағысы.

Бізбен шартты түрде жүргізілген шекараның солтүстік бөлігіндегі мешіттердің негізгі типтері болып ООБ-тан ССШ-қа бағытталған, жоспары тіктөртбұрышты бөлмесі бар (дұға бағыштайтын негізгі бөлмеден басқа кіреберіс, кебісхана, кітапхана кіретін), солтүстігінде мұнарасы (төбесінде, кіреберістің үстінде, ғимараттың бұрышында) салынған «татарлық типтегі» мешіттер табылады (Харузин, 1888: 162–163). В.В. Бартольд көрсеткендей, «христиан храмдарындағы крест секілді мешіттерде діни символ болған» мұсылман белгісі айшықпен аяқталды. Алайда ол «жалпы исламға емес, түрік-осман исламына тән» болды, мысалы Түркістан мешіттерінде орыс жаулап алушылығына дейін кездескен жоқ». Мешіттің оңтүстік-батыс қабырғасында міндетті түрде михраб қуысы жасалады. Олар әртүрлі құрылыс материалдарынан салынатын: ағаштан (Нарынқұмдағы Үштерек жеріндегі мешіт), тастан (Елек бассейніндегі Атыолла Хазірет мешіті), қызыл күйдірілген кірпіштен (Жабасақ ауылы маңындағы Самурат мешіті, Ырғыз – Өлкейек су айырығы, Ембідегі «Қожасайдың көк мешіті»), күйдірілмеген кірпіштен (Ақтөбе қаласының оңтүстігіндегі Сазды суқоймасы маңындағы Жоламан мешіті), кейбір кезде шым қолданылды (Ділмағамбет мешіті, Мұғалжар тауларының оңтүстік-шығыс сілемдері). Бірнеше мешіт туралы, Орынбор-Ташкент темір жолын салу бағытын зерттеу кезінде әсіресе, инженер фон-Шульц атап өтеді. Орынбордан 185-ші верст өткеннен кейін (Ақтөбе жағына қарай – Р.Б.) молдаға,

ауыл старшыны және аул биіне тиесілі болған күйдірілген кірпіштен керемет мешіт, медресе және бірнеше ағаш үйлер тұрғызылған; көптеген қыстаулар бұл ғимараттарды қоршайды, сондықтан қысқы мезгілде нағыз ауылды құрайды...». Одан әрі ол Ақтөбеден оңтүстікке қарай Бестамақта «бірнеше ағаш үйлер бар» екендігін және «салынып жатқан мешіт сән келтіріп» тұрғандығын жазады. Бұл ескерткіштерді этноархеологиялық зерттеулер көрсеткендей бұл ғимараттардың сәулеттік ерекшелігі жарық түсіретін терезелерді жоспарлау және салу болып табылады.

Батыс Қазақстан қазақтары үшін мешіт құрылысын жүргізудегі бастамашылардың бірі Кіші жүздің Жетыру тайпалық бірлестігінің Табын руынан шыққан (Шөмішті табын → Қарақойлы → Қоңыр → Жанқара → Бекше → Баспан → Қашақ) молда Қашақтың ұлы Досжан ишан (1812–1896) болды. Ол XIX ғ. Батыс Қазақстанның ғана емес, қазақтар мекендеген барлық аумақтың белсенді діни қайраткерлерінің бірі, Меккеге қажылық жасаған алғашқы қазақтардың бірі болып табылады. Кейін Досжан ишан араб елдеріндегі қасиетті жерлерге қазақтардың тәуап етуін ұйымдастырып отырған, Меккеде Қазақстаннан қажылыққа келген мұсылмандарға арнап «Тәкия үйі» құрылысын ұйымдастырушылардың бірі болды, қазақ халқының мұсылмандар әлеміне қатыстылығын дәлелдеп, «қазақ шежіресін» реформалауға белсенді қатысты, XIX ғ. 80-жылдары қазақтар үшін жеке муфтиятты ашу ісінде белсенді көшбасшы болды (Ұрпақұлы, 2000; Әжіғали, 2001; Шаңгереев, 2000).

Давлетшиннің 1898 ж. мәліметі бойынша, «сословиелік қызметі бойынша – барлық қырғыздар – жергілікті байлар-көшпелілер», олардың арасында тек «төлем алып өзгелер үшін қажылық жасауға келген екі молда» болды. Барлық қажылар жасы бойынша – 50-60 жастағы қарттар еді. Сапарға азық дайындау туралы оның жазбалары қызықты, сапарға орыс самаурынымен, шайымен, тоқаштарымен бірге «түздалған жылқы етін, шұжықтарды, кепкен тұзды құрт» алатын. Сонымен қатар екі бағыт болды: біріншісі – Еуропа арқылы теміржол арқылы Константинопольге, екіншісі теңіз арқыл кемеде Одессадағы және Севастопольдегі порттар арқылы. Осы кезеңнен бастап Меккеде «орыс мұсылмандарына» тиесілі арнайы қонақүйлер пайда бола бастайды.

Ақтөбе өлкесі тарихқа бай және мыңдаған жыл қалыптасқан мұсылмандық дәстүрді жалғастырушы мекен. Өңірдегі Жем, Темір, Ойыл, Ырғыз, Елек, Қобда, Қарғалы өзендері, сондай-ақ Мұғалжар тауы мен Доңызтауда мешіт-медреселер, мінәжат үйлері салынып жас буын мұсылмандық бұлақтан тәлім алды. Тарихи деректер бойынша, Ақтөбе өлкесінде XX ғ. басында 204 мешіт, 88 шіркеу, 109 мінәжат үйлері (ҚР АОММ, 288:3). Ал халықтың зердесінде өңірде шамамен 240 мешіттің болғаны айтылады. Бұл деректер өткен заман қоғамдағы діни мәдениеттің биік деңгейде болғандығын аңғартады. Сондықтан да, қазақ даласында «ислам», «иман», «ихсан» сөздері ертеден адамдардың санасына сіңіп, ислам діні халықтың ділімен біте қайнасып, ұлттық болмыстың ажырамас бөлгіне айналғандығын көрсетеді.

Көшпенді дәстүрді ұстанған қазақ халқы тарихта ислам мәдениетінен ешқашан да үзген емес. Мұсылмандық ұстаным қоғамды әрқашан да рухани дамуға жетеледі. Дала ойшылдары, ақын-жыраулар ислам өркениетінің көрнекті өкілдерінің бірі болды. Қожа Ахмет Ясауи мен Асан Қайғыдан бастап Абай, Ыбырай және Шәкәрім қазақ халқының ағартушылары, ислам руханиятының тасымалдаушыларына айналды. Ал қазақ зиялыларының барлық өкілдері мұсылмандықты ұлттық-мәдени өмірдің қажетті бөлігі деп санады. Олар дін адамды имандылыққа, адамгершілікке, мәдениеттілікке өркендетеді деген ойларын білдірді.

Өңірден шыққан діни тұлғалар мұсылман елдерінде білім алып, еліне ағартушылық ісімен аты аңызға айналып ел санасында қалған. Зиялылар ауыл

арасында мешіт тұрғызып, халық олардың қызметіне зор баға берген. XIX ғ. мен XX ғ. басында халықты мұсылмандыққа шақыруда аттары мәшһүр болған тұлғалар – Досжан хазірет, Сары ишан, Пәтуалы ишан, Шәкен ишан, Ахмет Халфе, Аманғали ахун, Бекпан хазірет және т.б. есімдерімен жалғастыруға болады. Олар діни сауаттылығымен, тақуалығыменен қатар дүниелік білімділігімен ерекшеленіп халық арасында үлкен құрметке ие болған. Сондықтан, халық оларды «Қара молда», «Сары молда», «Ақ ишан», «Сары ишан» секілді мәртебе лақаптарымен атауды әдетке айналдырған. Ал халық көбіне дін қызметкерлерін «молда» деп таныған.

Молда – бұл арабтың маула – сөзінен қалыптасқан, кейін парсы–түрік тілдеріне бұрмаланып молда, мулла, мелла, болып өзгерген сөз. Мағынасы «мырза», «әмірші» «ұстаз» «білімді адам» дегенді білдіреді (<http://www.krugosvet.ru>; Ислам, 2010:149). Орта Азия мен Кавказ халықтары молда деп, мешіттегі діни рәсімдер атқарушы қызметкерді айтады. Олар ресми діни басқарманың құрамындағы дін қызметіндегі теологиялық біліміне ие болмаған төменгі лауазым. Молдаларды қызметке іріктеуде олардың сауаттылығы анықталады және діни рәсімдерді орындауға қажетгі Құранның сүрелер жатқа білу талабы қойылады (<http://www.krugosvet.ru>). Патшалық Ресей билігі тұсында (1788 жылдан бастап) молда қызметін атқарған дін қызметкерлердің міндеттері мемлекеттік қаулылармен белгіленіп, шенеуніктердің бақылауында болды. Молда арнайы тағайындалып, жергілікті мешіттердің қарамағына жіберілді. Кеңестік дәуірде молдалардың қызметі шектелді, оларды дінінің рәсімдерін атқарушы ретінде ғана танылды.

Қазіргі уақытта молданы ресми түрде «имам» деп атайды. Бүкіл Қазақстан өңірлерінде Қазақстан Мұсылмандары Діни Басқармасының тағайындаған (ҚМДБ) өкіл имамдары қызмет атқарады. Соңғы деректер бойынша (2016 ж.), елімізде 2499 мешіттер келсе, оның 65-і Ақтөбе облысында орналасқан (www.din.gov.kz).

Мұсылман әлемінде діни лауазымы жоғарғы тұлғаларды «хазірет», «мұфти», «ахун» немесе «ишан» деп те атайды. Олардың мағынасы төмендегідей сипаттама береді.

Хазірет – діни лауазым. Жоғары дәрежелі дін иелеріне берілетін діни атақ. Мұхаммед (с.ғ.с) пайғамбардан кейінгі 4 халифтің бірі Әли қазақта «Хазірет Әли» деген атпен мәлім. Хазірет атағы мешіттің немесе белгілі бір аймақтағы мұсылман дін иелерінің басшысына да беріледі. Хазірет атағы лауазым иесінің дін қағидаларына жүйрік, ғұлама адам екендігін аңғартады.

Мұфти – (араб сөзі, мағынасы — «пікір айту») фәтуа шығарушы, мұсылман қауымның жоғарғы рухани тұлғасы Ахун – ислам діни қызметшілерінің лауазымы, шарифат қазии, шарифат соты. Мұфтиден кейінгі діни атақ, (қазіргі өкіл имамдар сияқты) (Ислам, 2010:149).

Ишан (өзбекше - Эшон, көне чагататай тілінде - išan) – әулие деген сөздің баламасы. Сопылық мектептің жетекшісі. Ишан сөзінің мағынасы шейх, муршид, ұстаз, пір деген мағынамен қолданылады. Орта Азия елдерінде Мұхаммед (с.ғ.с) Пайғамбардан тарайтын ұрпақты ишандар деп атайды (Бартольд, 1966; Фатющенко, 2003).

Әулие – уәли сөзінің көпше түрі, мағынасы – ең жақын дос. Құран Кәрімде: «Біліңдер! Расында Алланың достарына (әулие) қауіп-қатер жоқ, әрі олар қайғырмайды. Олар иман келтіріп, тақуа болғандар. Оларға дүние тіршілігінде де ақыретте де қуаныш бар. Алланың сөздерінде өзгеріс жоқ. Міне, ірі қол жетушілік осы (Юныс сүресі, 62-64 аяттар)», – деп баяндалған (7-Юныс сүресі, 1991:216). Уәли (әулие) – шамасы жеткенше Алла тағаланы және көркем сипаттарын біліп таныған, парыз құлшылығына аса мұқият, күнә істерден өте сақ мұсылман. Күнә істен сақ дегені мүлдем күнә жасамайды және күнәдан пәк дегені емес. Бірақ, қате күнә жасап қойса, тез тәубе етіп, қатты өкінеді.

Пайғамбардың (с.ғ.с.) мұрагерлерлері болып табылатын мұсылман дін қызметкерлері Ақтөбе өңірінде де өмір сүріп, ізгі жолды жалғастыруда атсалысты. XX ғасырдың басына дейін, Ақтөбе өңірінде көптеген мешіттер халыққа қызмет жасады. Имандылыққа, ізгілікке шақырған молдалар, патша үкіметінің шоқындыру саясатына қарсы, халықтың мұсылмандық сауатын арттыруға өлшеусіз үлес қосты. Ол заманда әр ауылдың, әр әулеттің сауат таныған өз молдасы, өз ишаны болған. Олар сол ауылдың жастарын үй-ішілік жүйедегі оқуларға оқытты.

Әдебиеттер

Ажигали С. Архитектура кочевников – феномен истории и культуры Евразии (памятники Арало-Каспийского региона). Алматы: Ғылым, 2002. 654 с.

Ажигали С. Памятники Северного Приаралья // История и культура Арало-Каспия: сб. ст. Алматы: Құсжолы, 2001 Вып.1. С. 150–183.

Алимбай Н., Муканов М.С., Аргынбаев Х. Традиционная культура жизнеобеспечения казахов. Очерки теории и истории. Алматы, 1998. 233 с.

Амелин В.В., Денисов Д.Н., Моргунев К.А. Ислам в конфессиональном пространстве Оренбургского края. Оренбургское книжное издательство имени Г.П. Донковцева. Оренбург, 2014. 448 с. С. 7-8

Астафьев А.Е. Новые направления изучения подземных мечетей Мангыстау // Роль номадов в формировании культурного наследия Казахстана. Научные чтения памяти Н.Э. Масанова: сб. мат-лов Межд. науч. конф. Алматы: Print-S, 2010. С. 351–358.

Әжіғали С.Е. Досжан-ишан Қашақұлы (1812–1896) // Қазақстан ұлттық энциклопедия. Т.3. Алматы, 2001. С. 373.

Бабаджанов Б. Среднеазиатское духовное управление мусульман: предыстория и последствия распада // «Власть и общество в истории»: матер.межд. летней школы молодых историков стран-участниц СНГ. М., 2006. С. 253–269.

Бартольд В.В. Сочинения. Т.6. Работы по истории ислама и арабского халифата. М., 1966. С. 675.

Бекназаров Р.А. Новые данные по памятникам мемориально-культурной архитектуры на севере Арало-Каспия (бассейн р. Илек) // История и культура Арало-Каспия: сб. ст. / под общ.ред. С. Ажигали. – Алматы: Құсжолы, 2001. Вып. 1. С.184–195.

Бекназаров Р.А. Отчет Актюбинской комплексной этноархеологической экспедиции 2005 г. Ақтобе, 2005. 111 с.

Галиев В.З. Культура Казахстана во второй половине XIX – начале XX веков: учебное пособие по истории Казахстана с древнейших времен до наших дней. Алма-Ата, 1992. С. 88–98.

Галкин М.Н. Этнографические и исторические материалы по Средней Азии и Оренбургскому краю. СПб., 1868. – 337 с.

ГАОО. (Государственный архив Оренбургской области) Ф.6. Оп. 10. Д. 3487.

Давлетшин. Отчет штабс-капитана Давлетшина о командировке в Хиджаз. СПб., 1899. 145 с.

Дело об указе муллам Муртазаеву и Кутушеву об их пребывании в орде. 30 апреля 1812 г. // ГАОО. Ф. 1. Опись 3. Том 2. Дело № 868. 11 л.

Дневные записки путешествия капитана Николая Рычкова в киргиз-кайсацкой степи в 1771 году. СПб., 1772. 105 с.

Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: Аруна Ltd, 2010.592 б.

ҚР АОММ (Ақтөбе Облыстық Мемлекеттік Мұрағаты) 13-қор, 8-тізбе, 288 іс. 3-п.

Муминов А.К. Ислам в Центральной Азии: особенности в кочевой среде // Матер.межд. конф. «Урбанизация и номуадизм в Центральной Азии: история

проблемы». Алматы, 2004. С. 108–116.

Мустафина Р.М. Бытовой Ислам у казахов (XIX–XX вв.) (историко-этнографическое исследование): дис. ... док.ист.наук. Алматы, 2006. 322 с.

Ногманов А. Екатерина II: «...повелеваем... наблюдать, дабы к исправлению духовных должностей Магометанского закона употребляемы были люди в верности надежные и доброго поведения» // Историко-документальный журнал «Эхо веков». Казань, 1998. № 1–2. С.103–106.

Рычков П.И. Топография Оренбургская, т.е. обстоятельное описание Оренбургской губернии. Оренбург, 1762.

Смирнов А.П. Быт и нравы киргизов – изд. 2-е. СПб., 1897. 27 с.

Сыр-Даринская область. Описание, составленное по официальным источникам Е. Смирновым. СПб.: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1887. – 356 с.

Ұрпақұлы Т. Ойшыл, ағартушы, хазірет // Темір (газ.), 2000. 13 мамыр. 3 б.

фон-Шульц К.К. Некоторые результаты нивелировочных исследований, произведенных между Оренбургом, Аральским морем и Кара-Тугаем // ЗИРГО ОГ. 1884. Т. 12, вып. 3. С. 1–40.

Фатющенко А. Уйти нельзя. Обидите // Вокруг света (ж.). 2003. № 5 (2752).

Харузин А. Степные очерки (Киргизская Букеевская орда). Странички из Записной книги с 13 фототипными таблицами. М., 1888. 192 с.

Шангереев Е. Кіші жүз пірі Досжанхазірет // Темір (газ.), 2000. 9 қыркүйек. 3 б.

7-Юныс сүресі, 62-64 аяттар./ Құран Кәрім, (қазақша мағына және түсінігі) / ауд. Халифа Алтай. Екі Харамның қызметкері Фаһд патшаның Құран Шәриф басым комбинаты. 1991. 604 бет.

http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/MULLA. Крымский А.Е. История мусульманства. Москва-Жуковский, «Кучково поле», 2003.

Woeikof I. Le Turkestan russe. – Paris: A. Colin, 1914 – 360 p.

www.din.gov.kz(In Russian)

References

Azhigali S. Arhitectura kocevnikov – fenomen istorii i kulturey Evrazii (pamytniki Aralo-Kaspiiskogo regiona). Алматы: Gylm, 2002. 654 s. (In Russian)

Azhigali S. Pamytniki Severnogo Priaraliya // Istoriya i kultura Aralo-Kaspiya: sb.st. Алматы: Quszholy, 2001 Vyp. I. S. 150–183. (In Russian)

Alimbai N., Mukanov M.S., Argybaev Kh. Tradicionnaya kultura zhizneobespechenya kazakhov. Oчерki teorii i istorii. – Алматы, 1998. 233 s. (In Russian)

Amelin V.V., Denisov D.N., Morgunov K.A. Islam v konfessionalnom prostranstve Orenburgskogo kraya. Orenburgskoe knizhnoe izdatelstvo imeni G.P. Donkovceva. Orenburg, 2014. 448 s. S. 7-8 (In Russian)

Astafev A.E. Novye napravleniya izuceniya podzemnyh mechetey Mangystau // Rol nomadov v formirovanii kulturnogo naslediya Kazakhstana. Nauchnye chteniya pamyti N.E. Masanova: sb.matlov Mezdn.nauc.konf. Алматы: Print-S, 2010. S. 351–358. (In Russian)

Azhigali S.E. Doshan-ishan Qashaquly (1812–1896) // Qazaqstan ulttyk enciklopediya. T. 3. Алматы, 2001. S. 373. (In Kazakh)

Babadzhanov B. Sredneaziatskoe dukhovnoe upravlenie musulman: predistoriya i posledstviya raspada // “Vlast I obshestvo v istorii” mater. mezhd. Letnei shkoly molodykh istorikov stran-ucastnic SNG. M., 2006. S.253–269. (In Russian)

Bartold V.V. Socineniya. T. 6. Raboty po istorii islama I arabskogo khalifata. M., 1966. S. 675. (In Russian)

Beknazarov R.A. Novyedannye po pamyatnikam memorialno-kultuvoi arhitektury na severe Aralo-Kaspiya (bassein.Ilek) // Istoriya I kultura Aralo-Kaspiya: sb. st. / pod obsh. Red. S.Azhigali. Алматы: Quszholy, 2001. Vyp. 1 S.184–195. (In Russian)

Beknazarov R.A. Otcet Aktubinskoi kompleksnoi etnoarkheologiceskoi ekspedicii

- 2005 g. Aktobe, 2005. 111 s. (In Russian)
- Galiiev V.Z. Kultura Kazakhstana vo vtoroy polovine XIX – nacele XX vekov: ucebnoe posobie po istorii Kazakhstana s drevneishikh vremen do nashikh dnei. Alma-Ata, 1992. S. 88–98. (In Russian)
- Galkin M.N. Etnograficeskie i istoriceskie materialy po Srednei Azii i Orenburgskomu krau. SPb., 1868. 337 s. (In Russian)
- GAOO (Gosudarstvennyi arhiv Orenburgskoi oblasti). F. 6 . Op. 10. D. 3487. (In Russian)
- Davletshin. Otshetshatbs-kapitana Davletshina o komandirovkakh v Khidzhaz. SPb., 1899. 145 s.
- Delo ob ukase mullam Murtazaevu i Kutushevuv ob ikh prebyvanii v orde. 30 aprelya 1812 g. // GAAO. F. 1 Opis 3. Tom 2. Delo #868. 11 l. (In Russian)
- Dnevnye sapiski puteshestviya kapitana Nikolaya Ryckova v Kirgiz-kaisackoy stepi v 1771 godu. SPb., 1772. 105 s. (In Russian)
- Islam. Enciklopediyalyk anyktamalyk. Almaty: Aruna Ltd, 2010. – 592 b.
- QR AOMM (Aqtobe Oblastyq Memlekettik Muragaty). 13-qor, 8-tizbe, 288-is, 3-p. (In Kazakh)
- Muminov A.K. Islam v Centralnoi Azii: osobennosti v kocevoisrede // Mater. mezhd. konf. “Urbanizaciya i nomadizm v CeantrolnoiAsii: istoriyaproblemy”. Almaty, 2004. S.108–116. (InRussian)
- Mustafina R.M. Bytovoy Islam u kazakhov (XIX–XX vv.) (istori-etnograficeskoe issledovanie): dis....dokt.ist.nauk. – Almaty, 2006. 322 s.
- NogmanovA. EkaterinaII: “... povelevaem... nabludat, daby k ispravleniu duhovnykh dolzhnostey Magometanskogo zakona upotreblyaemy byli ludi v vernosti nadezhnye i dobrogo povedeniya” // Istoriko-dokumentalniyi zhurnal “Ehovekov”. Kazan, 1998. #1–2. S. 103–106. (InRussian)
- Ryckov P.I. Topografiya Orenburgskaya, t.e obstoyatelnoe opisanie Orenburgskoi gubernii. Orenburg, 1762. (In Russian)
- Smirnov A.P. Byt i nravy kirgizov izd.2-e SPb., 1897. – 27 s. (In Russian)
- Syr-Darinskaya oblast. Opisanie, sostavlennoe po oficialnym istocnikam E.Smirnovym. SPb.: Tipografiya M.M. Stasulevica, 1887. 356 s. (In Russian)
- Urpakuly T. Oyshyl, agartushy, khaziret // Temir (gaz.), 2000. 13 mamyr. 3 b. (In Kazakh)
- Fon-Shulc K.K. Nekotorye rezultaty nivelirovocnykh issledovaniy, proizvedennykh mezdu Orenburgom, Aralskim morem i Kara-Tugaem // ZIRGO OG. 1884. T. 12, vyp. 3. S. 1–40. (In Russian)
- Fatushinko A. Uiti nelzya. Obidite // Vokrug sveta (zh.). –2003. – #5 (2752). (In Russian)
- Shangereev E. Kishizhuz piri –Doshan khaziret // Temir (gaz.), 2000. 9 qyrkuyek. – 3 b. (In Kazakh)
- Haruzin A. Stepnye ocerki (Kirgizskaya Bukeevskaya orda). Stranicki iz Zapisnoi knigi s 13 fototipnymi tablicami. M., 1888. 192 s. (In Russian)
- 7-Unys suresi, 62-64 ayatlar // Quran Qarim (qazaqsha magyna zhane tusinigi) / aud. Khalifa Altay. Eki kharamnyn qyzmetkeri Fahd patshanyn Quran Sharif basym kombinaty. 1991. 604 b. (In Kazakh)
- http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/MULLA. Krymskiy A.E. Istoriya musulmanstva. Moskva-Zhukovskiy: Kuckovoe pole, 2003. (In Russian)
- Woekof I. Le Turkestan russe. Paris: A. Colin, 1914 360 p.

**Мазмұны
Содержание
Contents**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мухатова О. ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ҮЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ТАРИХЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ (XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XX ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІ).....	5
Begalieva A., Khairullayeva V. HISTORIOGRAPHY OF THE NEW ECONOMIC POLICY IN 40-YEARS OF XX CENTURY AND AT THE BEGINNING OF XX CENTURY.....	20
Shaimerdenova M.D. EPISTOLARY CULTURE: LETTERS AND POEMS FROM THE FRONT.....	31
Абдирайымова А.С., Сарсенбаев А.Б. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕЛУ МӘСЕЛЕСІ.....	43

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Кабульдинов З.Е., Козыбаева М.М. ОРЕНБУРГСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ (КОМИССИЯ) 1734-1744 гг. ПО КОЛОНИЗАЦИИ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ: ЦЕЛИ, ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ.....	58
Бимолданова А. А. ВОЛОСТНОЙ УПРАВИТЕЛЬ И ВОЛОСТНОЙ ПИСАРЬ В АППАРАТЕ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ КОЧЕВЫХ ВОЛОСТЕЙ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ.....	72
Бектанов А.А. ШЫҢЖАҢДАҒЫ XIX ғ. 70-жж. САЯСИ ДАҒДАРЫС ЖӘНЕ ҚҰЛЖА СУЛТАНДЫҒЫНЫҢ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҚҰРАМЫНА КІРУІ.....	87

**ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА
В ПОТОКЕ ИСТОРИИ
IN THE STREAM OF HISTORY**

Бекназаров Р.А.
АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ МҮСЫЛМАНДЫҚ
САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ..... 102

Капаева А.Т.
КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСТАНЕ:
ЦЕЛИ, МЕТОДЫ, РЕЗУЛЬТАТЫ..... 111

Мұхитов Қабібек
КАСПИЙ-ОРСК МҮНАЙ ҚҰБЫРЫНЫҢ САЛЫНУ ТАРИХЫ..... 124

Жанбосинова А.С., Қарибаев М.
ВОПРОСЫ АДАПТАЦИИ РЕПАТРИАНТОВ В ПРОЕКТЕ
ПРООН НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА..... 134

**ХАЛЫҚТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ
POPULATION ISSUES**

Смагулов Б., Тылахметова А.
ТУЛЕНГУТЫ В ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ
КАЗАХОВ (XVIII – НАЧАЛЕ XX В.)..... 146

Kamaljanova T.A.
IMPACT OF LABOUR MIGRATION ON THE
LIVES OF “LEFT BEHIND”..... 158

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Рогожинский А.Е., Железняков Б.А.
КЛЕЙМА И ТАМГИ НА ДВУХ СЕРЕБРЯНЫХ
СОСУДАХ ИЗ ДОЛИНЫ ШУ И МОНГОЛИИ..... 167

Novozhenov V.A., Sydykov A.Zh.
BRONZE AGE TRANSEURASIAN COMMUNICATIONS..... 184

Қартаева Т.
МАҢҒЫСТАУ, ҮСТІРТ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ
ГИДРОТЕХНИКАЛЫҚ БІЛІМІ..... 206

Шашаев Ә. Қ., Тәлім А.Т.
ҚАРАҚАЛПАҚТАРДЫҢ ОТБАСЫЛЫҚ-НЕКЕЛІК
ҚАТЫНАСТАРЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАР..... 223